

NGHỊ QUYẾT IX CỦA ĐẢNG VÀ THỰC TIỄN CUỘC SỐNG
HƯỚNG TỚI ĐẠI HỘI X CỦA ĐẢNG

XÂY DỰNG NHÀ NƯỚC PHÁP QUYỀN VÀ VẤN ĐỀ DÂN CHỦ HÓA XÃ HỘI Ở NƯỚC TA HIỆN NAY

LUONG ĐÌNH HẢI (*)

Xây dựng nhà nước pháp quyền là một yêu cầu tất yếu, khách quan và phù hợp với xu thế phát triển của thời đại. Thực hiện dân chủ là một trong những nội dung cơ bản của nhà nước pháp quyền, đặc biệt là Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của dân, do dân, vì dân. Không có nhà nước pháp quyền thực sự thì không có nền dân chủ rộng rãi và bền vững. Dân chủ đóng vai trò cơ sở, động lực thúc đẩy sự phát triển của nhà nước pháp quyền. Đối với nước ta, dân chủ hoá xã hội vừa là điều kiện tiên quyết để xây dựng và hoàn thiện Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa, vừa là biện pháp căn bản để đẩy nhanh sự phát triển của đất nước.

Xây dựng nhà nước pháp quyền là một đòi hỏi tất yếu, khách quan và phù hợp với xu thế phát triển lịch sử chung của xã hội loài người, bởi nhà nước pháp quyền là một giá trị chung của nhân loại trên con đường phát triển tiến bộ. Ở nước ta vẫn đang tồn tại quan niệm xem nhà nước pháp quyền như là một sản phẩm của chủ nghĩa tư bản, do đó nó là cái đã lỗi thời, không tiến bộ, trái ngược và không thích dụng với chủ nghĩa xã hội. Cũng giống như thái độ không đúng trước đây về kinh tế thị trường, quan niệm sai trái như vậy về nhà nước pháp quyền đang gây cản trở đối với tiến trình phát triển xã hội nói chung, cho việc xây dựng nhà nước pháp quyền của dân, do dân, vì dân nói riêng.

Tại Đại hội toàn quốc lần thứ IX, Đảng Cộng sản Việt Nam đã khẳng định: "Nhà nước ta là công cụ chủ yếu để thực hiện quyền làm chủ của nhân dân, là Nhà nước pháp quyền của dân, do dân, vì dân"(1). Như vậy, đối với nước ta hiện nay, việc xây dựng Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của dân, do dân, vì dân đang trở thành vấn đề thời sự cấp bách. Bởi vì nhà nước luôn là "một trong những vấn đề phức tạp nhất, khó khăn nhất"; đồng thời, là vấn đề "rất cơ bản, rất mấu chốt trong

toàn bộ hệ thống chính trị"(2). Thậm chí, ở một góc độ nhất định, có thể nói, việc xây dựng nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa, của dân, do dân, vì dân ở nước ta có ảnh hưởng rất lớn đến sự thành bại của chế độ, của Đảng Cộng sản. Điều này thể hiện rõ trong thực tiễn đấu tranh chống tham nhũng, chống lại một trong bốn nguy cơ lớn của Đảng và chế độ suốt nhiều năm qua cũng như trong việc kiện toàn, hoàn thiện, nâng cao hiệu lực của bộ máy nhà nước. Có thể nói rằng, nếu chúng ta không tạo dựng được một nhà nước pháp quyền thực sự của dân, do dân, vì dân thì trong tương lai, xã hội ta, dân tộc ta có thể sẽ phải chịu những hậu quả mà hiện nay khó lường được.

Xét cả về phương diện lý luận lẫn thực tiễn, nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của dân, do dân, vì dân tất yếu phải kế thừa từ các hình thức nhà nước pháp quyền đã có trong lịch sử những yếu tố còn giá trị, phù hợp với xu thế phát triển xã

(*) Phó giáo sư, tiến sĩ khoa học, Phó viện trưởng Viện Triết học, Viện Khoa học Xã hội Việt Nam.

(1) Đảng Cộng sản Việt Nam. Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ IX. Nxb Chính trị Quốc gia, Hà Nội, 2001, tr.131.

(2) V.I. Lênin. Toàn tập, t.39. Nxb Tiến bộ, Mátxcova, 1977, tr. 75, 76.

hội. Do vậy, nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của dân, do dân, vì dân, *một mặt*, gắn chặt với các hình thức nhà nước pháp quyền trước nó; *mặt khác*, phải vượt lên cao hơn, tiến bộ hơn so với các hình thức nhà nước pháp quyền đó trên các phương diện khác nhau.

Để xây dựng nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của dân, do dân, vì dân tất yếu phải vận dụng những thành quả, những mặt tích cực, những giá trị của các hình thức nhà nước pháp quyền trước đây, trước hết là của các hình thức nhà nước pháp quyền tư sản hiện đại. Trong điều kiện ngày nay, sự kế thừa như vậy là một yêu cầu khách quan, bởi nhà nước pháp quyền là một giá trị chung, phổ biến của nhân loại; là một công cụ, một phương thức tổ chức và quản lý xã hội có hiệu quả. Hơn thế nữa, nhà nước pháp quyền còn là hình thức tổ chức quyền lực bảo vệ có hiệu quả các quyền lợi chính đáng của con người và tạo điều kiện tốt cho việc phát triển những năng lực thực tiễn của con người. Cùng với kinh tế thị trường, nhà nước pháp quyền đã tạo nên đôi chân vững chãi cho nhiều quốc gia phát triển trên thế giới tiến những bước dài trên con đường đi tới giàu có và văn minh của họ⁽³⁾. Nhà nước pháp quyền đã trở thành nhu cầu khách quan trong sự phát triển của xã hội hiện đại.

Đối với các nước đang phát triển hiện nay, kinh tế thị trường và nhà nước pháp quyền càng phải là cứu cánh quan trọng để thoát nhanh ra khỏi tình trạng lạc hậu và nguy cơ tụt hậu ngày càng xa. Kinh tế thị trường và nhà nước pháp quyền là những thành phần căn bản trong tổng thể các biện pháp hữu hiệu mà các nước đang phát triển trên thế giới phải sử dụng để tăng tốc quá trình phát triển, nhằm nhanh chóng tạo dựng một xã hội văn minh và thịnh vượng với những nét đặc trưng riêng của các quốc gia dân tộc đó. Tuy nhiên, xét cả trên phương diện lý

luận lẫn thực tiễn, nhà nước pháp quyền ở mỗi thời đại và mỗi quốc gia có nội hàm và mức độ đậm nhạt của các yếu tố trong nội hàm cũng khác nhau.

Hiện nay, đại đa số các nhà nghiên cứu đều cho rằng, ít nhất, nội hàm của khái niệm nhà nước pháp quyền có những yếu tố sau đây:

1- Trong nhà nước pháp quyền, toàn bộ quyền lực nhà nước thuộc về nhân dân. Nhân dân sử dụng quyền lực nhà nước thông qua các cơ quan nhà nước do họ trực tiếp bầu, hoặc bằng việc trực tiếp giám sát, kiểm tra (và các hình thức khác) đối với các cơ quan nhà nước trong toàn bộ quá trình sử dụng quyền lực nhà nước mà nhân dân ủy thác. Không một ai, không một tổ chức nào trong bộ máy nhà nước có thể đứng ngoài hoặc đứng trên sự kiểm tra, giám sát đó của nhân dân. Về thực chất, đó là nhà nước của dân, do dân, vì dân.

2- Quyền lực nhà nước được tổ chức theo nguyên tắc phân lập tam quyền minh bạch: lập pháp, hành pháp và tư pháp, nhằm đảm bảo tính hiệu quả của việc kiểm tra, giám sát quá trình thực thi quyền lực, hạn chế sự lạm quyền, lạm quyền hoặc xâm hại đến những lợi ích hợp pháp của công dân từ phía các cơ quan nhà nước. Dĩ nhiên, giữa các nhánh quyền lực nhà nước phải luôn có sự phối hợp trên nguyên tắc lợi ích chung của cộng đồng dân tộc, quốc gia, giai cấp... Nhưng, một trong những điều quan trọng là sự phân lập và phối hợp ấy đảm bảo loại trừ được sự độc quyền quyền lực nhà nước của bất kỳ cá nhân, hoặc một nhánh quyền lực nào. Việc thực hiện quyền lực và chức

(3) Ngoài nhà nước pháp quyền và kinh tế thị trường, còn có những yếu tố khác tham gia đẩy nhanh quá trình phát triển kinh tế, xã hội, như cách mạng công nghiệp, cách mạng khoa học và công nghệ, toàn cầu hóa, sự giúp đỡ của nước khác, v.v.. Nhưng, nếu không có kinh tế thị trường và nhà nước pháp quyền thì những yếu tố trên không thể hoặc khó có thể có được những tác động với hiệu quả lớn đến tốc độ phát triển kinh tế, xã hội.

năng của các nhánh quyền lực được tiến hành một cách công khai và minh bạch.

3- Nhà nước pháp quyền là nhà nước trong đó nguyên tắc pháp luật giữ địa vị tối cao được tuân thủ tuyệt đối. Pháp luật được xây dựng trên nền tảng các quyền thiêng liêng của con người, nhằm bảo vệ các quyền đó và luôn giữ địa vị tối cao trong toàn bộ đời sống xã hội. Tuy nhiên, đó phải là pháp luật có chất lượng tốt, phản ánh xu thế phát triển tiến bộ chung của xã hội, phù hợp với hiện thực khách quan, thể hiện đúng đắn ý chí của nhân dân và nhờ vậy, có tác dụng thúc đẩy tiến bộ xã hội.

4- Trong nhà nước pháp quyền, con người là giá trị cao quý nhất và là mục tiêu cao nhất. Do vậy, việc tôn trọng, đảm bảo trên thực tế các quyền con người và các giá trị xã hội, như công bằng, nhân đạo, dân chủ..., phải là định hướng căn bản trong tổ chức và hoạt động thực tiễn của nhà nước, khiến cho quan hệ giữa quyền lực nhà nước và nhân dân luôn được xử lý hợp lý, đúng đắn, không chỉ công dân phải chịu trách nhiệm trước nhà nước mà tất cả các cơ quan nhà nước và những người thực thi quyền lực nhà nước cũng phải chịu trách nhiệm về những hành vi của mình trước công dân.

Dân chủ ngày càng mở rộng là một trong những nội dung cơ bản của nhà nước pháp quyền; đặc biệt, với nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của dân, do dân, vì dân thì nội dung đó càng phải trở thành nội dung căn bản và quan trọng hàng đầu. Quyền lực nhà nước thuộc về nhân dân là nội dung căn bản và là hình thức biểu hiện tập trung của dân chủ trong nhà nước pháp quyền. Không có một nhà nước pháp quyền thực sự thì cũng không thể có nền dân chủ thực sự và bền vững. Bởi, chỉ có thông qua nhà nước pháp quyền, nhân dân mới có thể cùng nhà nước tạo ra được những thiết chế, cơ chế xã hội thích ứng đảm bảo dân chủ và tự do trong xã hội.

Đến lượt mình, dân chủ vừa là điều kiện, vừa là động lực thúc đẩy sự hình thành, phát triển và hoàn thiện của nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa.

Nhà nước pháp quyền là công cụ để một giai cấp, cộng đồng, dân tộc thực hiện và bảo vệ dân chủ. Dân chủ đòi hỏi phải có pháp luật tốt, phản ánh đúng xu thế phát triển xã hội, ý chí và nguyện vọng chính đáng của nhân dân và việc thực thi pháp luật luôn nghiêm minh, có hiệu quả; đồng thời, không ngừng củng cố và hoàn thiện nhà nước pháp quyền. Nền dân chủ trong đời sống xã hội càng cao thì nhà nước pháp quyền càng được củng cố và hoàn thiện. Vì thế, không ngừng mở rộng dân chủ là nhiệm vụ cơ bản, thiết yếu của nhà nước pháp quyền.

Pháp luật là quy chế, công cụ hữu hiệu và quan trọng nhất để thực hiện dân chủ trong xã hội. Bất cứ một nền dân chủ nào cũng cần có pháp luật và dân chủ càng cao, càng được mở rộng thì pháp luật càng đóng vai trò quan trọng trong đời sống xã hội. Quá trình dân chủ hóa cũng là quá trình xây dựng và hoàn thiện pháp luật, khiến cho pháp luật có chất lượng tốt hơn, đồng bộ, thống nhất, phản ánh đúng đắn hơn nguyện vọng của nhân dân, thể hiện đầy đủ, chính xác, kịp thời xu thế phát triển khách quan của xã hội, thúc đẩy mạnh mẽ sự phát triển của xã hội. Đây chính là một trong những nội dung quan trọng trong nội hàm khái niệm nhà nước pháp quyền.

Như vậy, dân chủ là điều kiện và động lực để xây dựng nhà nước pháp quyền. Đồng thời, nhà nước pháp quyền lại là cơ sở quan trọng để thực hiện và mở rộng nền dân chủ. Sản phẩm cao của nền dân chủ là nhà nước pháp quyền. Do vậy, sẽ là sai lầm nếu cho rằng có thể xây dựng nhà nước pháp quyền mà không cần thiết phải thực hiện dân chủ hóa xã hội. Cả về phương diện lý luận lẫn thực tiễn đều chứng tỏ rằng, cần phải thực hiện dân chủ

hóa xã hội trước một bước để trên cơ sở đó, mới có thể xây dựng và hoàn thiện nhà nước pháp quyền. Đồng thời, mỗi bước tiến trong việc xây dựng, hoàn thiện nhà nước pháp quyền cũng là một cơ hội để mở rộng và phát triển nền dân chủ xã hội.

Dân chủ hóa xã hội là một nhu cầu tất yếu của sự phát triển xã hội. Trong lịch sử đã tồn tại nhiều hình thức dân chủ khác nhau với những trình độ khác nhau. Trong thời đại ngày nay, dân chủ trở thành điều kiện, cơ hội để phát triển. Xã hội càng dân chủ càng tạo cơ hội cho sự phát triển đa chiều, đa hướng, làm phong phú thêm đời sống xã hội, làm nảy nở, giải phóng và phát triển được năng lực mọi mặt của quốc gia, dân tộc, tạo nên sự hỗ trợ, bổ sung lành mạnh cho sự phồn thịnh và phát triển toàn diện của đất nước, xã hội.

Đối với những nước đang phát triển, chưa trải qua dân chủ tư sản như nước ta, muốn xây dựng thành công nhà nước pháp quyền càng cần phải thực hiện dân chủ hóa xã hội trước một bước, thậm chí phải học cách thực hiện dân chủ hóa xã hội. Việt Nam đang hướng đến mục tiêu xây dựng nền dân chủ xã hội chủ nghĩa và nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa, do vậy càng cần phải học cách dân chủ hóa xã hội, thực hiện mở rộng dân chủ một cách kiên quyết, triệt để và nhất quán. Trong quá trình đó, cần có sự chọn lọc, kế thừa và phát triển những yếu tố hợp lý khách quan của nền dân chủ tư sản, của nhà nước pháp quyền tư sản với tính cách là những trình độ phát triển của nhân loại trong lịch sử.

Trong thời đại ngày nay, dân chủ còn là biện pháp quan trọng để hội nhập và phát triển, nhằm rút ngắn khoảng cách tụt hậu so với các nước phát triển. Thị trường và dân chủ là những "xa lộ" chính của văn minh nhân loại, nhưng con đường đi đến thị trường và dân chủ không đơn giản. Đến với thị trường đã khó, đến với dân chủ còn khó hơn. Dân chủ là một trong những

đảm bảo cho xã hội phát triển nhanh, giàu có hơn, phong phú và đa dạng hơn; vì thế, hạn chế hoặc chậm mở rộng dân chủ là kìm hãm sự phát triển.

Quan niệm về dân chủ hay nói rộng hơn, tư duy về dân chủ cần được hiểu một cách biện chứng, đầy đủ và chính xác hơn, phản ánh được xu thế phát triển xã hội nhiều hơn. Hiện nay, không nên lo lắng rằng dân trí thấp nên không mở rộng dân chủ được. Không thể chỉ lo lắng rằng dân trí thấp mà cần phải và trước hết nên lo lắng rằng "quan trí" thấp. Bởi vì, trong quan hệ với dân trí thì "quan trí" quan trọng hơn, có tính chất quyết định hơn đến sự phát triển kinh tế, xã hội, đến việc xây dựng nhà nước pháp quyền và dân chủ hóa xã hội. Nếu "quan trí" cao chắc chắn hệ thống pháp luật và các văn bản dưới luật của nhà nước sẽ đồng bộ, thống nhất và hiệu quả hơn, không có những bất cập, phi lý và mâu thuẫn. Có thể dẫn ra hàng loạt thí dụ về những mâu thuẫn cả theo chiều dọc (giữa Hiến pháp, các đạo luật và các văn bản dưới luật) lẫn chiều ngang (giữa các đạo luật hoặc giữa các văn bản dưới luật) trong hệ thống luật pháp của nước ta. Để khắc phục điều đó, việc nâng cao "quan trí" cũng như đảm bảo tính dân chủ trong xây dựng và thực thi pháp luật là rất quan trọng. Điều này có nghĩa là dân chủ và nhà nước pháp quyền ở nước ta không thể tách rời nhau. Nói xây dựng nhà nước pháp quyền, trước hết phải nói đến dân chủ hóa xã hội.

Mặt khác, cũng không nên quá lo lắng rằng dân chủ hóa xã hội, xây dựng nhà nước pháp quyền (và cả việc tạo dựng xã hội dân sự) ở nước ta hiện nay sẽ dẫn đến tình trạng bất ổn định xã hội. Có thể sẽ có một số người lợi dụng dân chủ để gây rối loạn trật tự xã hội, nhưng bản thân dân chủ thì không thể làm rối loạn xã hội; trái lại, nó làm cho xã hội phát triển nhanh, phong phú, đa dạng và toàn diện hơn. Thực tiễn nhiều năm qua ở một số địa

phương, đơn vị cho thấy, chính tình trạng mất dân chủ, vi phạm dân chủ mới là nguyên nhân dẫn đến sự không ổn định, mâu thuẫn và thậm chí, cả sự xung đột ở những nơi này.

Có thể khẳng định rằng, xây dựng nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa của dân, do dân, vì dân trở thành một đòi hỏi chung của xã hội ta hiện nay. Nhiều năm qua, ở nước ta, đã có những thay đổi lớn về dân chủ, thay đổi cả trong tư duy, trong cách nghĩ về dân chủ lẫn trong việc thực hiện dân chủ hóa xã hội. Việc chuyển sang nền kinh tế thị trường là một bước dân chủ hóa quan trọng, có tính cách mạng trong lĩnh vực kinh tế của đất nước. Điều đó đã thúc đẩy nền kinh tế phát triển năng động, đa dạng, phong phú, có tốc độ tăng trưởng khá nhanh và liên tục, tạo cơ sở cho việc tiếp tục dân chủ hoá xã hội trong các lĩnh vực khác của đời sống xã hội. Bởi vậy, đất nước đã có sự phát triển khá toàn diện, sức sản xuất của xã hội và tiềm năng sáng tạo của nhân dân bước đầu được giải phóng, xã hội phát triển cởi mở hơn, thông thoáng và năng động hơn.

Tuy nhiên, phải thẳng thắn thừa nhận rằng, trước yêu cầu khách quan của sự phát triển và trong bối cảnh quốc tế mới với xu thế toàn cầu hóa, những kết quả mà chúng ta đạt được vừa qua vẫn còn rất nhỏ bé, nguy cơ tụt hậu ngày càng xa so với nhiều nước trong khu vực và trên thế giới vẫn là một thách thức lớn. Trong lĩnh vực kinh tế, tình trạng độc quyền, bao cấp vẫn tồn tại, dân chủ chưa được mở rộng đến mức cần phải có; trong chính trị, việc bầu cử, miễn nhiệm, trưng cầu dân ý còn nhiều vướng mắc; tổ chức và điều hành bộ máy Nhà nước còn yếu kém; hệ thống luật pháp thiếu đồng bộ, thiếu nhất quán và không ổn định; trong khoa học, không khí dân chủ, tự do khi thảo luận các vấn đề học thuật và đặc biệt là những vấn đề bức thiết của xã hội chưa được tạo lập, hoặc chưa thực sự phát huy tác dụng; trong xã hội, chưa có cơ chế đảm bảo tôn trọng ý kiến của nhân dân v.v..

Sự yếu kém, hạn chế trong việc mở rộng dân chủ hiện đang để ra hàng loạt những hiện tượng tiêu cực xã hội, làm giảm hiệu lực, hiệu quả của những giải pháp mà Nhà nước sử dụng để xoá bỏ những tiêu cực ấy, để thúc đẩy sự phát triển kinh tế, xã hội. Tham nhũng là một thí dụ điển hình. Trong một xã hội mà dân chủ càng cao, nhân dân thực sự được tham gia vào công tác quản lý nhà nước theo nguyên tắc "dân biết, dân bàn, dân làm, dân kiểm tra", mọi sự đều công khai và minh bạch... thì tham nhũng sẽ không có cơ hội để nảy nở, sẽ bị ngăn chặn. Dân chủ có được mở rộng thì các biện pháp chống tham nhũng mới có thể phát huy hiệu lực. Nói cách khác, dân chủ hoá xã hội đồng thời là quá trình nâng cao hiệu lực của bộ máy nhà nước. Yêu cầu có tính nguyên tắc mà Đảng ta vạch ra là, "Phát huy dân chủ đi đôi với giữ vững kỷ luật, kỷ cương, tăng cường pháp chế, quản lý xã hội bằng pháp luật, tuyên truyền, giáo dục toàn dân nâng cao ý thức chấp hành pháp luật"(4).

Tóm lại, cả về phương diện lý luận lẫn thực tiễn, nhà nước pháp quyền nói chung, nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa nói riêng đều phải dựa trên nền tảng dân chủ xã hội. Dân chủ là điều kiện, tiền đề và cũng là một nội dung trong nội hàm của khái niệm nhà nước pháp quyền. Chính vì lẽ đó, để xây dựng nhà nước pháp quyền, cần phải mở rộng nền dân chủ; xây dựng nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa lại càng cần mở rộng dân chủ xã hội chủ nghĩa. Dân chủ hóa xã hội là điều kiện tiên quyết để xây dựng và hoàn thiện nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa, là động lực thúc đẩy sự phát triển của xã hội hiện đại. Đối với nước ta, dân chủ hoá xã hội còn là biện pháp quan trọng để đẩy nhanh sự phát triển của đất nước, rút ngắn khoảng cách tụt hậu so với thế giới. □

(4) Đảng Cộng sản Việt Nam. Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ IX. Sđd., tr.135.